

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 19-42

Van Tarihine Genel Bir Bakış An Overview of Van History

• Orhan KILIÇ*

*Prof. Dr., İnsani ve Sosyal Bilimler
Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ / Türkiye.
Prof. Dr., Faculty of Humanities and
Social Sciences, Department of History,
Elazığ / Turkey.
okilic@firat.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9234-8295

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

03/03/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

01/04/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

20/04/2021

Atrf: Kılıç, O. (2021). Van Tarihine Genel Bir Bakış. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Van Özel Sayısı, 19-42

Citation: Kılıç, O. (2021). An Overview of Van History. Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, Van Special Issue, 19-42

Öz

Van'ın, jeopolitik ve jeostratejik konumu itibariyle eski çağlardan itibaren bilinen bir tarihi vardır. Önceleri askeri bir garnizon hüviyetinde olan Van Kalesi ilerleyen zamanlarda, özellikle de Türk hâkimiyeti döneminde önce kale-şehir sonra da bütün müesseseleri ile bir şehir hüviyeti göstermiştir. Van'ın müstahkem bir kale olmaktan çıkıp dış surların içerisinde şehir hayatına kavuşması ile ilgili somut adımların Ahlatşahların bölgedeki hâkimiyetlerine rastladığı söylenebilir. Kalenin eteklerinde Ulu Cami'nin inşa edilmesi kale dışındaki iskânın en önemli başlangıç noktasıdır. Van 1548 yılında katî olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve bir daha el değiştirmemiştir. Ancak uzun yıllar Safevilerin Van ve çevresi için ciddi bir tehdit unsuru olduğu söylenebilir. Van, serhadde olmanın getirdiği dezavantajın etkilerini her zaman hissetmiştir. Van Kalesi Osmanlı Devleti'nin doğudaki en önemli kilit noktası ve adeta ileri karakolu olmuştur. Van ve çevresinde yaşayan insanlar iki önemli gücün arasındaki bir coğrafyada yaşamının olumsuz etkilerini uzun bir süre yaşamışlardır. Birçok bakımdan elverişli bir coğrafyada olunmasına rağmen istenilen gelişme gösterilememiştir. Mesela hayvancılık faaliyetlerinin beklenen ölçüde gerçekleştiğini söylemek zordur. Van, kalabalık bir asker nüfusunu bünyesinde barındırdığı için Osmanlı döneminde bir asker şehri olarak da nitelendirilebilir. Şehir en son 1915'de Ermeniler tarafından tamamen yakılınca yeni bir yerde yeniden inşa edilmek zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Van, şehir, fetih, Osmanlı Tarihi

Abstract

Van has a history that known since ancient times due to its geopolitical and geostrategic position. Van Castle, which was previously a military garrison, later had displayed the identity of a castle-city, and then, became especially during the period of Turkish rule, a city with all its establishments. It can be said that concrete steps towards Van's transition from being a fortified castle to regaining the city life inside the outer walls coincided with the dominance of the Ahlatşahs in the region. The construction of the Great Mosque on the sides of the castle is the most important starting point of the settlement outside the castle. Van came under the Ottoman rule in 1548 and that never changed again. However, it can be said that the Safavids were a serious threat to Van and its surroundings for many years. Van has always felt the aspects of the disadvantage of being frontier. Van Castle was the most important key point of the Ottoman Empire in the east and almost became the outpost. People living in Van and its surroundings had experienced the negative effects of living in geography between two important powers for a long time. Despite being in favorable geography in many respects, the desired development could not be achieved. For instance, it is difficult to say that livestock activities are realized as expected. Van can be described as a city of soldiers in the Ottoman period as it contains a large military population. When the city was completely burned down by the Armenians in 1915, it had to be rebuilt in a new place.

Keywords: Van, city, conquest, Ottoman History

Giriş

Van şehrinin çok eskilere giden tarihi bir geçmişi vardır. Van Kalesi'nin 6 km. güneyinde bulunan *Tilkitepe* ve gölün kuzeyindeki *Ernis Mezarlıkları*'ndaki yapılan kazılarda Kalkolitik, Bronz ve Demir dönemlerine ait kalıntılara rastlanmıştır (Talay, 1988:15; Erzen, 1986:15). Eski Van şehri gölün doğu sahilinde bulunuyordu. Ancak 1915 yılında Ermeni komitacıların çok sayıda insanı öldürerek şehri tamamen yakması sonucu yeni şehir kaleden 7 km. kadar uzaklıktaki bugünkü yerine taşınmak ve orada kurulmak zorunda kalınmıştır. Van isminin kökeni konusundaki en akla yatkın görüş ise Urartuca *Biane* veya *Viane*'den çıkmış olduğudur (Perk, 1943: 242; Erzen, 1986: 27).

Urartu-Asur mücadelesi sırasında, Asurlular bölgenin dağlık arazi şartları sebebiyle hâkimiyet tesis edememiş ve Urartu Kralı I. Sardur (M.Ö. 840-830) Urartu Devleti'ni kurarak başşehrini de bugünkü Van Kalesi olan *Tuşpa* yapmıştır. Gölün doğu kıyısındaki *Tuşpa*'nın ve onun özünü teşkil eden kalenin imarı büyük ölçüde I. Sardur'dan sonra yerine geçen Kral İspiuni (M.Ö. 830-810) ve II. Sardur (M.Ö. 764-735) zamanında gerçekleşmiştir (Erzen, 1986: 26-27). Urartulardan sonra bölgeye sırasıyla İskitler, Medler ve Persler hâkim olmuşlar ve Pers hâkimiyeti sırasında bölgeye uzun süre *Halde*

denilmiştir. M.Ö. 323’de İskender’in ölümünden sonra onun generallerinden Selevkius’un bölgeye hâkim olduğu görülür. Van M.Ö. 66’da Romalıların eline geçmiş ve M.S. 200’e kadar Partlar ve Bizanslılar arasında el değiştirmiştir (Erzen, 1986: 41,47). 2. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar Sasani idaresinde kalan bölgeye 625 yılında Hazar Türkleri de gelmiştir. 638 yılında Hz. Ömer zamanında İyaz b. Ganem komutasındaki İslam orduları Van ve havalisini Hazarlardan alınca, bölge Müslümanlıkla tanışmıştır. Yaklaşık bir asır Emevi-Hazar Türkleri mücadelesi devam etmiş ancak Emeviler kalıcı bir hâkimiyet tesis edememişlerdir (Vida, 1986: 245; Alper, 1983: 24-25; Süleyman Sabri Paşa, 1928: 22).

9. yüzyılın ilk yarısında Abbasi-Bizans ve Abbasi-Ermeni mücadelesi 852 yılında Abbasi Türk komutanlarından Boga el-Kebîr’in Van ve çevresini ele geçirmesi ile neticelenmiştir (Yıldız, 1980: 154). 9. yüzyılın ikinci yarısından sonra Van bölgesindeki yerli hanedanların hâkim devletlerin vasalı olarak buralarda idareyi ellerinde tuttıkları görülür. 885 yılında Bagrat Hanedanı’ndan Aşot, Bizans’a tabi olarak Ermenistan kralı olarak tanınmıştır. Vaspurakan prensleri de buna tabi olmuşlardır. Vaspurakan kralı Gagik’in 10. yüzyılda Vastan’ı tahkim ve Akdamar adasında *Surp Haç Kilisesi*’ni yaptırması devrin önemli olayları arasında zikredilebilir (Göyünç, 1986: 198; Andreasyan, 1966: 77).

Van ve çevresi 9. yüzyıl sonlarında Sacid Hanedanı, 10. yüzyılda ise Sacid Hanedanı, Vaspurakan Ermeni Prensliği, Mervaniler ve Bizanslıların hâkimiyetinde kalmıştır. Van ve yöresi 1021’de Bizanslıların eline geçince 40 bin Ermeni ailesi Sivas ve Kayseri’ye göç etmişlerdir (Göyünç, 1986: 198; Sevim, 1986: 20). 11. yüzyılda Van ve çevresine Bizanslılar tam olarak hâkim olunca Ermeni ve Gürcü prensliklerinin siyasi vasallık özelliği kalmamıştır. Bizans hâkimiyeti de fazla sürmemiş ve 1018’de Çağrı Bey’in Anadolu’ya yaptığı akınlar sonucunda, bölgede daha sonra sağlanacak olan Türk hâkimiyetinin ilk işaretleri görülmeye başlamıştır (Sevim, 1986: 20).

1- Van ve Çevresinde Osmanlı Öncesi Türk Hâkimiyeti

Çağrı Bey’in bölgeye ilk akınlarından sonra, 1042-1043 yıllarında *Ebulheyca Hezbânî* yönetiminde olan ve *Urmiye*’de bulunan Türkmenlerin Van Gölü havzasına akınlar yaparak Bizans generali *Haçik* kumandasındaki kuvvetleri mağlup ettiğini ve Haçik’in de bu çarpışmalar sırasında hayatını kaybettiğini görmekteyiz. Sultan Tuğrul’un önce bölgedeki komutanları sonra da bizatihi kendisinin katıldığı seferleri sonucunda 1054 yılında Bargiri (Muradiye) ve Erciş fethedilmiştir. Van Kalesi ise 1064 yılında Sultan Alparslan’ın oğlu

Melikşah tarafından etrafındaki birçok kale ve şehirlerle birlikte fethedilmiş ve buraların yönetimi Sultan Alparslan tarafından sefere katılan mahalli vasal emirlere bırakılmıştır. Van Gölü ve çevresi Nahcivan emiri Sakaroğlu Ebû Dülef'in idaresine verilmiştir (Sevim, 1986: 25-33, 42; Runciman, 1989: 47). 1071 Malazgirt zaferinden sonra ise Türklerin Anadolu'daki ve bölgedeki hâkimiyetleri tam olarak sağlanmıştır.

Selçuklu sultanı *Muhammed Tapar*, 1100 yılında *Diyarbakir Mervanileri* emirlerinin elinde bulunan *Ahlat* ve yöresini halkın da isteği üzerine Selçuklu emirlerinden *Sökmen*'e vermiş ve 1100 yılından itibaren tarihte *Sökmenliler*, *Ahlatşahlar* veya *Ermenşahlar* adıyla anılacak bu beylik, *Malazgirt*, *Ahlat*, *Erciş*, *Adilcevaz*, *Eleşkirt*, *Van*, *Tatvan*, *Silvan* ve *Muş* il ve ilçelerini içine alan bu bölgede hâkimiyet tesis etmiştir (Turan, 1980: 86; Ögel, Yıldız, Kırzioğlu vd., 1986: 21).

Van Kalesi'nin bir *kale-şehir* olarak kurulup gelişmesi, kale ile eş zamanlı olarak gerçekleşmemiştir. Bundan dolayı İslâm fetihlerine dair Arapça kaynaklarda *Van* ismine pek rastlanmaz. Nitekim 1046 yılı sonlarında Van ve Vastan'a gelen Nasır-ı Hüsrev, Van'ı sadece ismen zikretmiş ancak Vastan'ı bir şehir olarak tasvir etmiştir (Nasır-ı Hüsrev, 1985: 9).

Ahlatşahların bölgede Selçuklulara bağlı vasal bir beylik olmasının Van'ın iskân tarihi ile ilgili özel bir önemi vardır. Muhtemelen II. Sökmen zamanında (beyliği: 1128-1185), iç kalenin dışında kalenin eteklerinde Ulu Cami'yi inşa etmeleri kale dışındaki şehirleşmenin ilk adımı olarak değerlendirilebilir¹. Ahlat'ta ve dolayısıyla Van'da Ahlatşah hakimiyeti yaklaşık bir asır sürmüş ve Selçuklu sultanları ile anlaşmazlığa düşmeleri üzerine şehir halkının da daveti üzerine Eyyübî meliki Necmeddin Eyyüb (Melik el-Ahavad) Ahlat'a gelmiş ve Sökmenli devri kapanmıştır (Turan, 1980: 106; Abu'l-Farac, 1987: 490). Eyyübî meliki Necmeddin Eyyüb, kardeşi Eşref'i getirterek Van Kalesi'ni de almıştır. Ancak onların da buradaki hâkimiyeti çok sürmemiş, o yıllarda ciddi bir güç haline gelen Celaleddin Harzemşah 1229'da Ahlat ve Van'ı ele geçirmiştir. Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad'ın bu sıralarda hâkimiyet alanını Doğu Anadolu'ya doğru genişletme siyaseti sonucu Van 1232 yılında Selçuklu hâkimiyetine girmiştir (Runciman, 1989: 47; Göyünç, 1986: 198).

¹ Van Ulu Cami'nin yapımı hakkında bkz. Orhan Kılıç, "Van Ulu Cami'nin Tarihi Hakkında", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (130), İstanbul, Ekim 1997, 56-60.

Celeddin Harzemşah, Doğu Anadolu bölgesini kargaşa içerisinde bırakmış dolayısıyla kale ve şehirler tahrip olmuştu. Moğol akınları da bölgedeki şehirleri yıpratmaya devam ediyordu. Bundan dolayı Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubâd, devlet ricalinden Kemaleddin Kâmiyar'ı Ahlat ve Bitlis taraflarına memur etmiştir. Kâmiyar'da Van Gölü çevresindeki Ahlat, Bitlis, Van ve Adilcevaz gibi önemli kale ve şehirleri ele geçirmişti. Bunun üzerine Selçuklu devlet merkezinden gönderilen görevliler eliyle tahrir yapılmış, halkın durumunu düzeltmek için tedbirler alınmış kaleler tamir ve inşa edilmiştir (Turan, 1988: 79). Dolayısıyla Van'ın bu dönemden sonra kalenin eteklerinde yavaş yavaş geliştiği söylenebilir. Ancak halen daha Van'ın şehirden çok bir kale hüviyeti taşıdığını söyleyebiliriz. Çünkü bu asırda Van bir kale, Vastan ise orta büyüklükte bir şehir olarak tarif ediliyordu. Selçuklu hâkimiyeti sırasında yine olageldiği üzere vasal beylerin burayı idare ettikleri konusunda bilgiler vardır. Van Kalesi'ne ise İzzeddin Şir hanedanı yani Hakkâri Beyleri hâkimdi. Bu sıralarda İlhanlıların zaman zaman bölgeye akın yaptıkları ve Argun Han zamanında (1284-1291) Van Gölü'nün kuzeydoğusundaki Aladağ'ın bunların yaylakları olduğu bilinmektedir (Göyünç, 1986: 198).

İlhanlıların bölgede varlıklarını göstermesi sürekli olarak yerli beylerle mücadele ortamını doğurmuştur. 14. yüzyılın başlarında Van ve çevresinde idareyi ellerinde bulunduran İzzeddin Şir hanedanının Dilmaçoğulları Beyliği'nin bir kolu olduğu ileri sürülse de (Aşan, 1992: 26-29) bu husus net değildir.

İlhanlıların Van ve çevresindeki kısa süren hâkimiyet devrelerinde 1337 yılında Arpa Han, 1340'da ise Süleyman Han, Ahlat'ta adlarına sikke kestirerek buralarda kalıcı bir hâkimiyet tesis etme niyetlerini ortaya koymuşlardır (Süleyman Sabri Paşa, 1928: 24).

Doğu Anadolu, İlhanlılar zamanında iki eyalete ayrılmıştı. Bunlardan birincisi merkezi Musul olan ve Musul, Mardin ve Diyarbakir bölgelerini içine alan eyalet, diğeri ise Merkezi Ahlat olan ve Van'ı kapsayan eyaletti. İlhanlıların iç çekişmelerinde Karakoyunlular, Hacı Tugay; Akkoyunlular ise İbrahim Şah lehinde bir tavır almışlardı. Bu mücadeleler sonucunda Hacı Tugay'ın tasarrufundaki Musul, Van Gölü çevresi ve Erzurum havalisinin Karakoyunluların, İbrahim Şah tasarrufundaki Diyarbakir'in ise Akkoyunlu hâkimiyetine girdiği görülecektir (Sümer, 1984: 33-34; Ögel, 1986: 24).

Bu yıllarda Van ve çevresinin siyasi bakımdan Ahlat ile doğrudan bir bağlantısı vardır. Ahlat merkezli siyasi teşekküllerin Van'ı da ellerinde bulundurdukları söylenebilir.

Karakoyunluların bölgede tam olarak hâkimiyet tesis etmesi 14. yüzyılın son çeyreğinde ancak gerçekleşebilmiştir. Bu süreçte yerli beylerden olan Ahlat hâkimi Bahaeddin Bey bir müddet Van'ı da idaresi altında tutmuştur (Sümer, 1984: 38-39). Karakoyunlu Bayram Hoca bir süre Celayir ve Sutaylılar'ın etkisi altında kalmıştır. 1374'den sonra Celayir hükümdarı Sultan Üveys'in ölmesi ve Eretna Devleti'nin zayıf düşmesine paralel olarak Sutaylıların da ortadan kalkması üzerine eskiden beri ellerinde olan Van Gölü kıyısındaki Erciş'in yanı sıra, *Erzurum, Avnik, Hasan Kalesi, Musul*, Batı İran'da *Sürmeli, Ala Kilise, Hoy ve Nahcivan* gibi yerleri ele geçirmişlerdir. 1380 yılında ise Bayram Hoca ölmüş yerine yeğeni Kara Mehmed geçmiştir (Sümer, 1984: 38-39, Varlık, 1988: 464).

Karakoyunlu hâkimiyeti döneminin en önemli olayı, Emir Timur'un 1387 yılında bölgeye gelmesidir. Bunu fırsat bilen Melik İzzeddin Şir, Timur'un yanında yer alarak onun Ahlat, Adilceviz, Erciş ve Van Kalesi'ni almasında yardımcı olmuştur. Bu yardım ve itaate karşılık Timur, Van'ın idaresini yeniden Melik İzzeddin Şir'e vermiştir (Sümer, 1984: 49-51; Yücel, 1989: 6-7; Göyünç, 1986:199).

Bu gelişmeler üzerine, o zamanki Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf bir müddet ata yurdu Erciş'i terk ederek Musul'a çekilmiş ve 1404 yılında burada bulunduğu sırada Memlûk Sultanı Ferec'in fermanı üzerine Şam naibi tarafından hapsedilmiştir. Bu durum Timur'un isteği üzerine gerçekleşmiş ancak idam edilme isteği kabul edilmeyerek 1405 yılında serbest bırakılmıştır. 1405 yılında serbest kalan Kara Yusuf maiyetine topladığı kuvvetlerle, Timur'un yanında yer alan Van hâkimi İzzeddin Şir üzerine yürümüş ve O'nu bozguna uğratarak kendisine tabi yapmıştır (Sümer, 1984: 66-67).

Melik İzzeddin Şir, Karakoyunlulara tabi olmasına rağmen, sürekli olarak Çağataylılarla işbirliği yapmıştır. 1420 yılında Kara Yusuf ölünce bunu fırsat bilen Melik İzzeddin Şir, Adilceviz, Ahlat ve Erciş kalelerinin anahtarını alan Şahrüh'un huzuruna çıkarak bağlılığını bildirmiştir. Şahrüh'un Horasan'a dönmesinden sonra Karakoyunlu İskender Bey tekrar bölgenin hâkimiyetini ele geçirmiş ve sürekli aleyhlerinde faaliyet gösteren Melik İzzeddin Şir'i 1425 yılında öldürmüştür. Melik İzzeddin Şir'in yerine ise Melik Esed geçmiş, 1426 yılında Van Kalesi üzerine yürüyen İskender Bey onun hazinesini alarak gitmesine izin vermiş ve kalenin idaresini oğullarından Yar Ali'ye bırakmıştır (Sümer, 1984: 111, 127).

Yar Ali'nin Van ahalisi ile yıldızı barışmamış ve halka zulmettiği gerekçesiyle İskender Bey'e şikâyet edilmiştir. O da kaçarak 1432 yılında Şahrüh'a sığınmıştır. Bu gelişme üzerine Van'ın idaresi İskender Bey'in diğer oğlu *Cihan Şah*'a verilmiştir (Göyünç, 1986:

199; Varlık, 1988: 466). İskender Bey'in 1438'de, oğlu *Şah Kubad* tarafından öldürülmesi üzerine, Cihan Şah'ın Van serüveni bitmiş ve Karakoyunlu hükümdarı olarak Van'dan ayrılmıştır. Cihan Şah'ın yaklaşık 28 yıllık saltanatı sırasında (1439-1467) Karakoyunlu Devleti en parlak devrini yaşamıştır (Sümer, 1984: 140-142). Bu süreçte Van yine Karakoyunlu idaresinde kalmaya devam etmiştir.

Karakoyunlular, bünyesinde çeşitli Oğuz boylarını birleştirmiş büyük bir Türkmen federasyonu olup, Van bölgesindeki hâkimiyetleri; kümbetleri, mezar taşları ve diğer kültür abideleri ile tescil edilmiştir.

Karakoyunlu siyasi teşkilatını meydana getiren Türkmen boyları şunlardır (Ögel vd., 1986:28-31):

Karakoyunlu kabilesi, Sa'dlu kabilesi, Duharlu kabilesi, Karamanlu kabilesi, Çakırlu/Çekirli kabilesi, Hacılı kabilesi, Döğer kabilesi, Avşar kabilesi, Bayramlı kabilesi ve Süleymanî, Zırkı, Mahmûdî v.b. gibi Türk toplulukları.

Van şehrindeki *Ulu Camiî*'nin 14. yüzyıl sonunda ve Timur'un gelmesinden önceki yıllara ait bir Karakoyunlu eseri olduğu yolundaki görüşler (Aslanapa, 1990: 312-314; Göyünç, 1986: 199; Talay, 1988: 29; Aşan, 1992: 124-126) doğru olmayıp bu yapının *Ahlatşahlar* tarafından yapıldığı tarafımızdan tespit edilmiştir (Kılıç, 1997a: 56-60).

Karakoyunlu-Akkoyunlu mücadelesi sonunda, 11 Eylül 1467'de *Uzun Hasan* ve kuvvetlerine mağlup olan Cihan Şah öldürülmüş ve bu olaydan sonra bölgede Akkoyunlu hâkimiyeti başlamıştır (Talay, 1988: 29; Göyünç, 1986: 199).

1467'de Cihan Şah'ın Uzun Hasan kuvvetlerine yenilip öldürülmesinden sonra, 1467-1468 yıllarında oğlu *Hasan Ali* onun yerine geçme teşebbüslerinde bulunmuş ancak halka zulmettiğinden dolayı Uzun Hasan'ın üzerine kuvvet göndermesiyle kaçarak, Horasan hükümdârı *Ebû Said Han*'a sığınmıştır (Varlık, VIII/1988: 422).

Akkoyunluların hâkim olduğu dönemde sürekli olarak iç ve dış mücadeleler yaşanmış hatta 1473'de Osmanlı ordusu Otlukbeli'de Akkoyunlu ordusunu yenmiş daha da batıya hareket etmelerini engellemiştir. Bu siyasi karışıklık ortamında sükûn ve nizam da tesis edilememiş ve bu dönemde dikkate değer kalıcı eserler de bırakamamışlardır (Yinanç, 1986: 267). Bu hâl, yerel aşiret beylerinin kendi bölgelerinde kısmen kendi başlarına hareket etmeleri sonucunu da doğurmuş ve bu karışık siyasi ortam daha sonraki idari süreci de etkilemiştir.

Akkoyunlular da Karakoyunlular gibi bir Türkmen konfederasyonuydu ve şu Türkmen boylarından oluşuyordu:

Bayındır boyu, Pürnek (Pornak) kabilesi, Musullu kabilesi, Hamza Hacılı, Kara Hacılı, İzzeddin Hacılı kabileleri, Halep Türkmenleri, Afşarlar, Bayatlar, Çepniler, Ağaçeri, Kaçar ve Döger Türkmen toplulukları (Ögel, 1986: 35).

Akkoyunluların bölgede siyaseten hâkim güç olduğu dönemde iç ve dış karışıklıktan istifade ile Van şehri ve kalesinin eskiden olduğu gibi yine İzzeddin Şir ailesinin elinde bulunduğu dair değerlendirmeler yapılsa da (Göyünç: 1986:199) bu hususta ihtiyatlı davranmak gerektiğini düşünüyoruz. Zira Van Kalesi'nin güney eteklerinde kurulan Van şehrinin Akkoyunlular zamanında birtakım dini ve sosyal müesseseler vücuda getirilerek imar edildiğine dair kayıtlar vardır. Akkoyunlu beylerinden *Bican Süleyman Bey*'in Van şehrinde *Bicaniye Medresesi* diye anılan bir medrese yaptırdığı bilinmektedir². Ancak İzzeddin Şir ailesinin Van şehri ve kalesine ilgisi her zaman devam etmiş, gelişen siyasi şartlar muvacehesinde güçlü olanın yanında durarak bölgedeki pozisyonlarını korumaya çalışmışlardır. Nitekim daha sonraki süreçte yani Akkoyunluların halefi Safevîlerin yükseliş devirlerinde bu ailenin üyelerinden *II. Zâhid b. İzzeddin*'in, *Şah İsmail* ile dostane ilişkiler kurduğu bilinmektedir. İzzeddin hanedanının bu politikasının Van'ın tahrip olmasını engelleyici olumlu bir yanı olduğunu da belirtmek gerekir(Göyünç: 1986: 199).

Akkoyunluların Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaptığı en önemli icraat Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiret kavgalarına ve bazı anlaşmazlıklara son vermek için düzenlediği kanunlardır. Bu kanunlar uzun süre bölgede *Hasan Padişah Kanunları* olarak anılmıştır. Osmanlıların bu bölgeleri ele geçirdiği yıllarda da bahse konu kanunlar yürürlükte kalmış ve zaman zaman değişiklikler yapılmıştır (Ögel, 1986: 34; Barkan, 1943: 145,149,155). Osmanlılar yaptıkları tahrirler ve düzenledikleri sancak kanunnâmelerinde o bölgede Akkoyunlu hâkimiyeti geçmişî var ise Hasan Padişah Kanunları'na atıfta bulunmuşlardır.

16. yüzyılın hemen başlarında İran'da kurulan Safevi Devleti'nin Doğu Anadolu üzerindeki siyasi emelleri bu bölgenin tarihi gidişatını uzun süre etkilemiştir. Akkoyunlu hükümdarı Rüstem'in ölümü ile baş gösteren saltanat kavgalarından istifade eden Safevi şahı Şah İsmail, Doğu Anadolu üzerindeki planlarını devreye sokmuştur. Safevi Devleti de Karakoyunlu ve Akkoyunlular gibi bir Türkmen

² Van Beylerbeyi İskender Paşa'ya gönderilen 16 Ekim 1550 tarihli bir buyruğundan, Akkoyunlu beylerinden Bican Süleyman Bey'in Van şehrinde bir medrese yaptığı anlaşılmaktadır. BOA, *Kepeci Ruûs No: 209*, s. 110.

konfederasyonu olarak kabul edilebilir. Çünkü kuruluş aşamasında Anadolu'dan giden Türkmen unsurların rolü büyüktür. Şah İsmail Anadolu'da sâkin olan *Ustaclu, Şamlı, Rumlu, Musullu, Hindli, Tekeli, Bayburthlu, Çapanlı, Kara Dağlı, Karamanlı, Dulkadirli, Varsak, Avşar* ve *Kaçar* gibi Türk oymaklarını etrafına topladıktan sonra Azerbaycan üzerine yürümüş, Akkoyunlu bakiyelerini bir bir bertaraf etmiş ve kalan Akkoyunlu unsurları ise çareyi Dulkadirli, Memlûk ve Osmanlılara sığınmakta bulmuşlardır (Sümer, 1976: 23; Yazıcı, 1986: 59).

Bu karışıklık ortamı ve doğan otorite boşluğu sırasında Van ve çevresine İzzeddin Şir hanedanından *II. Zahid b. İzzeddin* hâkimdi ve Şah İsmail'in üst hâkimiyetini tanıyordu. Safevilerin Van'ı ele geçirdikleri sırada Van'a İzzeddinli hanedanının sahip olduğu hususunda Osmanlı belgelerinde de bazı bilgiler mevcuttur.

30 Ekim 1570 (Selh-i Cemaziyel-evvel 978) tarihinde Van beylerbeyine gönderilen bir hükümden, Hakkârî Beyi Zeynel'in merkeze mektûb gönderip dedesi tarafından Van şehrinde yaptırılan *Hacı İzzeddin Şir Medresesi*'ni, kızılbaşların Van'ı dedesinin elinden aldıkları sırada yıkmaları üzerine, bu medresenin vakıf gelirleri içindeki bazı köylerin kendisine verilmesini talep ettiği tespit edilmektedir (BOA, MD 14, 524/730).

Yukarıdaki *mühimme* kaydından da anlaşılacağı üzere, Safeviler Van'ı İzzeddin hanedanının elinden almışlardır. Bu kayıttan çıkan en önemli sonuçlardan bir diğeri de, Osmanlı döneminde Hâkkârî'de uzun süre burayı *ocaklık* yoluyla idare edecek olan *Zeynel Bey* sülalesinin *İzzeddinli* sülalesi ile akrabalığı hatta devamı olduklarıdır.

1507'de Safevî kuvvetleri Van'a girmiş Van, Bitlis ve Erciş bölgesine komutan olarak *Kurt Bey*, naib olarak da *Dulkadiroğlu Behram Bey* tayin edilmiştir (Talay, 1988:32). Şah İsmail'in Şiiliği devlet ideolojisi yaparak Şii halifeler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı taraftar sağlama gayretleri ve Orta Anadolu'ya kadar gelerek Tokat'ı yağmalaması, Osmanlı Devleti açısından ciddi bir tehlikeye işaret ediyordu. Hatta II. Bayezid'in oğlu Selim'in babasına karşı isyan ederek tahtı ele geçirmesi bile bu tehlike ile yeterince mücadele edemediği şeklinde haklı bir sebebe dayandırılmıştı. Yavuz Sultan Selim 1514'de Safevîlerin batıya ilerlemesini durdurmak ve Anadolu'ya Şiilik hareketinin yayılmasını önlemek amacıyla Safevîler üzerine sefer açmış ve *Çaldıran* meydan muharebesinde Şah İsmail'i mağlup ederek bunların Doğu Anadolu üzerindeki etkisini kısmen kırmıştır.

1500-1514 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da tam bir kaos ortamı yaşanmıştır. Buradaki aşiret beyleri bu otorite

boşluğundan faydalanarak kısa bir süre kendi bölgelerinin hâkimi olmuşlardır. Ancak Safevilerin Doğu Anadolu'ya gelmesi ile birlikte üzerlerindeki baskı artmış bir kısmı bölgelerinden uzaklaşmış ve yerlerine Safevi valiler tayin edilmiş hatta Hasankeyf beyi Melik Halil Bey hapsedilmişti (Kılıç, 2018: 197-199). Mesela, Diyarbakir'i ele geçiren Emir Bey, Elbistan'a giderek Şah İsmail'e itaatini sunmuştur. Bu süreçte Mardin, Harput, Diyarbakir, Silvan, Hasankeyf, Çemişgezek, Eğil, Palu, Çermik ve Çapakçur Safevi valileri tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla Çaldıran Savaşı'na doğru giden yaklaşık on yıllık süreçte Safeviler'in Maraş'tan Bağdad'a kadar olan bir bölgeyi hâkimiyeti altına aldıkları söylenebilir (Biçer, 2014: 199-200).

Doğu Anadolu'daki aşiret beylerinin Safevilerin Anadolu'daki ilk harekâtı sırasında müstakil veya müşterek olarak herhangi bir mukavemeti yoktur. Sadece Palu Beyi Cimşit Bey'in Çaldıran Savaşı öncesi Palu'yu tekrar ele geçirerek Yavuz Sultan Selim'e itaatini sunduğu ve onunla birlikte Çaldıran Savaşına katıldığı bilinmektedir (Hoca Sadeddin Efendi, IV/1992: 250, 257). Çemişgezek Beyi Rüstem ise doğrudan Şah İsmail'in yanında savaşa katılmıştı (Emecen, 2016: 154).

Çaldıran Savaşından sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da birçok kale ve şehir Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve bir daha el değiştirmemiştir. Van ele geçirilememiş, Bitlis hâkimi Şeref Han Osmanlılara itaatini sunmuştu. Bundan sonra yeni ele geçirilen yerlerin Osmanlı idari sistemi içerisine dahil edilmesi ile ilgili çalışmalar başlamış ve bu konuda İdris-i Bitlisi'nin önemli yönlendirmeleri olmuştur. Bölgedeki yirmi beşin üzerinde aşiret sahibi bey ile yaptığı görüşme sonrasında, beylerden herhangi birinin, yeni kurulacak bir vilayetin beylerbeyisi olmasını diğerinin kabul etmeyeceğini ancak herkesin kabul edeceği bir Osmanlı bürokratının yeni kurulacak vilayete beylerbeyi olarak atanması halinde bunu kabul edeceklerini belirten ve onların ağzından yazdığını ifade ettiği bir mektubu Yavuz Sultan Selim'e sunmuştu. Bu formül, adı "Kürdistan" olacak bir vilayetin kurulması ve başına da İdris-i Bitlisi'nin getirilmesi ile ilgili bir kurgu idi. Ancak isteği yerine getirilmemiş Bıyıklı Mehmed Paşa, 1515'de kurulan Diyarbakir Vilayeti'nin başına getirilmiş ve bölgedeki beylere ise sancakları *ocaklık* suretiyle tevcih edilmiştir³.

³ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. O. Kılıç, "Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisi ve Kürtler", 195-222; Orhan Kılıç, "Arşiv Belgelerine Göre Etnik, Coğrafi ve İdari Bakımdan Ekrâd ve Kürdistan Terimleri", 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildiriler*, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, C. 1, Ankara, 2019, 933-953.

Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı hâkimiyetine girmeyen Van bölgesine Şah İsmail'in ölümünden sonra onun yerine geçen Şah Tahmasb tarafından 1529'da Van naibi olarak Ürkmez Bey atanmıştı. Bu Safevi naibleri, bölgedeki yerel beylerle sürekli çatışma halinde olmuşlardır. Çünkü mahalli beyler istikballeri için Osmanlı Devleti'ni daha uygun görüyorlardı. Bitlis hâkimi Şeref, Mahmûdi hâkimi İvaz ve Hakkâri hâkimi Melek beyler bu mücadelenin başını çekiyorlardı. Ürkmez Bey'den sonra Van naibi ve muhafızı olarak Şah Ali Sultan atanmıştı. Şah Ali Sultan'ın naibliği başarılı olamayınca kısa sürmüş ve yerine Tekeli Ulama Han tayin edilmiştir. Ulama Han çoğunlukla Van ve Vastan'da oturmuştur. 1530 yılında İran'da yaşanan iç karışıklık sebebiyle oraya gitmiş ve daha sonra Safevilere isyan ederek tekrar Van'a dönmüş ve Kanuni Sultan Süleyman'a itaatini sunmak üzere İstanbul'a gelmiştir (Talay, 1988: 33).

Ulama Han'ın Doğu Anadolu'daki siyasi gelişmeler ile ilgili önemli bir şahsiyet olduğunun altını çizmek gerekir. Çünkü Bitlis'in klasik sancak statüsüne alınıp Ulama Han'a tevcih edilmesi bir mücadele hali doğurmuş bu mücadelelerde Şeref Han öldürülmüştü. Oğlu Şemseddin'in Bitlis'in tekrar kendisine verilmesi yolundaki isteği devrin sadrazamı İbrahim Paşa tarafından kabul edilmiş ancak Şemseddin Han 1535'de Bitlis tekrar Ulama Han'a verilince İran'a iltica etmiş ve 1578 yılı sonuna kadar Şeref Han aile üyeleri Bitlis'e dönmemişlerdir⁴.

Vezir-i Azam İbrahim Paşa İrakeyn seferi sırasında Halep kışlağından ayrılmadan önce 1534 ilkbaharı sonunda Van Kalesi'nin anahtarları kendisine teslim edilmiş ve kalenin muhafazasına Şam beylerbeyi Hüsrev Paşa tayin edilmiştir. Paşa, 14 Haziran 1534'de Han Süvarbey adlı mevziye geldiğinde Ahlat, Adilcevaz, Erciş ve Amik kaleleri de Osmanlı güçlerine teslim olmuşlardı (Peçevî İbrahim Efendi, I/1981: 130-131; Uzunçarşılı, II/1983: 350; Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, II/1989: 180).

Şah Tahmasb, 1535 kışı sonuna kadar Van Kalesi'ni muhasara etmiş ancak kale düşecekken Şah Mirza'nın Kanuni Sultan Süleyman'a itaatini sunması üzerine orduda çıkan ikilik üzerine muhasarayı kaldırarak İran'a geri dönmek zorunda kalmıştır (Şeref Han, 1971: 185; Solak-zâde II/1989: 186). Ancak Osmanlı kuvvetlerinin bölgeden çekilmesinden sonra 1536 yılı başlarında

⁴ Bu süreçteki gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Orhan Kılıç, "Kuruluşundan 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne Kadar Bitlis'in Osmanlı İdari Taksimatı İçerisindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, Editörler: Mehmet İnaş-Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi yay., Ankara, Aralık 2019, 338-340.

Safeviler Van'ı yeniden ele geçirmişler, Şah Tahmasb kalenin muhafazasını *Ahmet Sultan Ustaclu Sofioğlu*'na vermiştir (Şeref Han, 1971: 186). Osmanlı Devleti ağırlığını batıya kaydıracağı için 1548 yılına kadar Van ve çevresinin yeniden Osmanlı hâkimiyetine girmesi için bir teşebbüste bulunmamış, bölgedeki yerel beylerin kendi inisiyatifleri ile bir çabası da kaydedilmemiştir (Kılıç, 1997b: 17).

Şah Tahmasb'ın kardeşi olup Şirvan valisi olan Elkas Mirza 1547 yılında şahlığı ele geçirmek istemiş ancak bunda başarılı olamayınca kaçarak İstanbul'a gelmiştir. Elkas Mirza'nın telkin ve tavsiyesi ile de 1548 yılı Nisan'ında İran seferine çıkmış doğal olarak ilk önemli hedefler Tebriz ve Van olmuştur (Uzunçarşılı, II/1983: 359).

2- Van'ın Yeniden Osmanlı Hâkimiyetine Girişi ve Osmanlı İdaresi

İlk önce *Tebriz*'e yönelen Sultan Süleyman, 28 Temmuz 1548'de üçüncü kez Tebriz'e girmiş ve burada üç gün dinlendikten sonra (T SMA, D. 10221, s. 3.), ortalarda görünmeyen Şah'ın ele geçirilmesinin imkânı olmadığı anlaşılmış ve Tebriz'den hareketle Van üzerine yürünmesi uygun görülmüştür (Peçevi, I/1981: 195; Şeref Han, 1971: 198-199; Uzunçarşılı II/1983: 360).

14 Ağustos 1548 (9 Receb 955)'de Padişah'ın otağı Van ovasına kurulmuş (T SMA, D. 10221, s. 3) ve sadrazam *Rüstem Paşa*'ya Van Kalesi'nin fethine başlaması buyruğu verilmiştir. Kale muhasarasının dokuzuncu gününde *Şah Ali Sultan* birkaç adamını halatlarla surlardan sarkıtıp indirerek Elkas Mirza'nın aracılığıyla aman dilemiş ve 22 Ağustos 1548 (17 Receb 955) Çarşamba günü (T SMA, D. 10221, s. 3) Van Kalesi fethedilmiştir⁵. Böylelikle, Şah Tahmasb'ın *mademki benim sarı kayam fermânım altındadır, Osmanlı sultanlarından ne korkum vardır* diyerek iftihar ettiği Van Kalesi ve şehri bir daha el değiştirmemek üzere Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Solak-zâde, II/1989: 215).

Van Kalesi'nin fethinden sonra Anadolu Vilayeti Hazine Defterdârlığı görevinde bulunan *İskender Bey*'e beylerbeylik rütbesi verilerek 1.000.000 akçe has ile 27 Ağustos 1548 (22 Receb 955) tarihinde ilk beylerbeyliği tevcih olunmuştur (BOA, A. RSK d. 1452, s. 261; Peçevi, I/1981: 196; Solak-zâde, II/1989: 215.). Bu sırada

⁵ Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi*, 199; *Peçevi Tarihi I*, 196; *Solak-zâde Tarihi II*, 215. Zikredilen kaynaklarda Van Kalesi'nin 25 Ağustos 1548 tarihinde fethedildiği yazmaktadır. Ancak Kanuni Sultan Süleyman'ın Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan Van seferi menzîlnâmesinde Van Kalesi'nin 22 Ağustos 1548 (22 Receb 955) tarihinde fethedildiği kaydedilmiştir.

Vastan, Erciş, Adilcevaz ve Ahlat da tekrar Osmanlılar'ın eline geçmiştir.

Van'ın fethinden sonra, önceden Padişah'a bağlı olup kendisine bir sancakbeyliği de verilmesine rağmen, sonradan Osmanlı Devleti'ne bağlılıktan ayrılan ve Şah'ın da O'na *Hoy* hanlığını verdiği *Dınbılı Hacı Han* üzerine bir baskın planlanmıştır. Van beylerbeyi İskender Paşa, bütün kuvveti ile Hoy'a baskın yaparak, Dınbılı Hacı ve 1000-2000 kadar Kızılbaşı ele geçirerek öldürmüş ve mallarını ganimet olarak almıştır (Peçevî, I/1981: 199; Solak-zâde, II/1989: 218).

Osmanlı ordusunun Van muhasarası ve bölgede bulunduğu sırada mutat olduğu üzere Şah ortalarda gözükmemiş ve Erzincan tarafına kaçmıştı. Sultan Süleyman'ın Halep'e hareketinden sonra ortaya çıkarak *Muş* ve *Huyut*'u yakmış, Bitlis'te *Gökmeydan*'a kadar ilerlemiştir. Daha sonra Van üzerine yürüyerek burayı kuşatmış ancak bir netice alamamıştır (Uzunçarşılı, II/1983: 360; Şeref Han, 1971: 200).

Osmanlı ordusunun İstanbul'a dönmesinden sonra Van'ın elinden çıkmasını bir türlü sindiremeyen Şah Tahmasb tekrar harekete geçmiş ve bölgeye taarruza başlamıştır. 1552'de başlayacak bu taarruzlardan önce, Van beylerbeyi İskender Paşa'nın mektubu üzerine Van Kalesi muhafazasında olan Anadolu sipahilerinin tımârlarına terâkki verilmesi hususunda buyrulduklar gönderilmiştir (BOA, Kepeci Ruûs 209, s.60). Bu uygulamalar şüphesiz ki askerinin motivasyonunu yükseltmek için alınan bir tedbirdir. Ayrıca 1550 Ağustos ayı ortalarında *Gence* hâkimi *Hân Ahmed* ve *Eğil* hâkimi *Murad Bey*'e gönderilen fermanlarla, askerleri ile Van'a gidip buranın muhafazasında bulunup Van beylerbeyi ile birlikte hareket etmeleri istenmiştir⁶. Diyarbekir beylerbeyinin ise teyakkuz halinde olup Van veya Erzurum'dan hangi tarafa yardım icap ederse oraya yardıma gitmesi kararlaştırılmıştır (BOA, A.DVN Dosya no:3, vesika no: 24).

Ağustos-Eylül 1552'de Şah Tahmasb fiili olarak harekete geçmiş ve Ahlat'ı muhasara edip ele geçirerek burada büyük çapta tahribat yapmıştır. Şehirdeki bütün Müslümanları katletmiş ve kaleyi tamamen yakmıştır. Yıkım o kadar büyük olmuştur ki şehir ve kale göle yakın bir mevkiye yeniden inşa edilmek zorunda kalmıştır (Kılıç, 1999: 13). Daha sonra Erciş'i kuşatmış ve kale Şah Tahmasb'ın eline geçmiştir (Şeref Han, 1971: 205; Uzunçarşılı, II/1983: 360). Sinan Paşa-zâde Mustafa Bey tarafından savunulan Adilcevaz Kalesi ise Şah

⁶ BOA, A.DVN Dosya no: 3, vesika no: 9-10. Ayrıca tamir edilmesi gereken Erciş ve Malazgirt Kalelerinin tamiri hususunda da buyrulduklar gönderilmiştir. BOA, Kepeci 209, s. 110, 155.

Tahmasb tarafından ele geçirilememiştir (Süleyman Sabri Paşa, 1928: 31). Şah Tahmasb'ın 1552 yılındaki bu harekâtının yıkıcı tesirini bertaraf etmek için uzun yıllar geçmesi gerekmiştir.

Mukabil hareketlerde bulunmak için İran üzerine bir sefer daha tertip edilmiş ve Rüstem Paşa komutasındaki ordu İran'a doğru yola çıkmıştır. Ancak yolda yeniçeriler arasında Şehzade Mustafa lehine birtakım sözler duyulunca Rüstem Paşa ihtiyaten geri çağırılmıştır (Uzunçarşılı, II/1983: 360; Turan, 1961:28). Şehzade Mustafa konusunu oğlunu katletmekle çözen Sultan Süleyman 1553'de sefere devam etmiş ve Safevilerin Van üzerindeki baskısını uzun bir süre ortadan kaldırmıştır. 1555 Amasya Antlaşması'yla da Van ve çevresinin Osmanlılara ait olduğu resmen tescil edilmiştir.

Van merkezli kurulan Van Vilayeti, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırının kilidi mesabesinde önemli bir serhat eyaleti olarak uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. 1555-1578 yılları arasında Osmanlı-İran münasebetleri sakin geçtiği için bölge halkının huzurunu etkileyecek bir olay yaşanmamıştır. Ancak 1559-1562 yılları arasında gelişen Şehzade Bayezid'in İran'a ilticası olayında Van beylerbeyleri diplomatik bakımdan kilit rol oynamışlardır. Hatta Şehzade Bayezid'i İran'dan teslim almak için Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa heyet başkanı olarak İran'a gitmiştir⁷. İran tarafından casuslar vasıtasıyla haber toplamak, tamiri gereken sınır kalelerini tamir ettirmek, silâh ve asker ikmalini sağlamak, İran'dan gelen elçileri ağırlayıp İstanbul'a göndermek, sınır ve su anlaşmazlıklarını çözmek, barış zamanlarında barışa aykırı hareketleri önlemek, İran'dan gelen mültecilere dirlik tevcih etmek, onları korumak, ilticayı teşvik etmek, İran'a konulan ticarî ambargonun kontrolünü yapmak, barış zamanlarında İran tarafından gelen giden tüccarların yollarda ve menzillerde güvenliklerini temin etmek, gerek Osmanlı Devleti gerekse İran sınırları içerisindeki mahallî beylere istimâletnâmeler göndererek Osmanlı Devleti'ne itaatlerini sağlamak, esir değişimi yapmak, İran'dan hac için geleceklerin hac seyahatlerini düzenlemek, Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasındaki yazışma ve görüşmelerde aracılık yapmak, fethedilen kalelerin muhafazası ve bu kalelere tayin edilen neferlerin ulûfelerini belirleyip defterlerini tanzim etmek, fethedilen yerlerin tahririni yaptırmak, gerektiğinde İran içlerine akın düzenlemek ve fetih hareketlerine girişmek, bölgedeki diğer beylerbeyi, sancakbeyi ve ümerâ ile istişare edip stratejiyi belirlemek ve gerektiğinde Osmanlı ordusunun İran cephesi serdarlığını

⁷ Bu olayda Van ve Van beylerbeyinin rolü hakkında bkz. Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*, s. 23-42; Şehzade Bayezid'in İran'a ilticası için bkz. Ş. Turan, *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*.

üstlenmek Van beylerbeyilerinin en önemli görevlerindendi (Kılıç, 2012: 507).

Van Kalesi ve şehri Osmanlı-İran siyasi münasebetlerinin her safhasından etkilenmiş ancak Osmanlı hâkimiyetinden çıkmamıştır. Şehrin tarihindeki en acı olay 20. yüzyılda yaşanmıştır. 1896-1897 yıllarında Ermeni komitacılar Van'da ilk isyanlarını çıkarmışlardır. Hedef Kafkasya Ermenileriyle birlikte hareket edip Rusların ilerlemesini kolaylaştırmaktı. Birliklerinden silahlarıyla birlikte firar eden Ermeniler, meşhur komiteciler Antranik, Muş'lu Simpat ve Van'lı Hamazasp etrafında toplanmaya başlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın ilan edilmesiyle birlikte bu silahlı gruplar Van'da halka, askerlere ve diğer devlet görevlilerine saldırmaya başlamışlardır. Bu hareketlerini tasvip etmeyen Ermeniler de komitacıların şiddetine maruz kalmışlardır. 1915 Şubat ve Mart aylarında 5 binden fazla Ermeni Van'da katliam yapmış birçok kamu binasını havaya uçurmuş Müslüman mahallelerini yakmışlardır. 7 Nisan 1915'de Van şehri tamamen kuşatılmış ve 30 bin çeteci şehir halkından binlerce kişiyi katletmiştir. Sadece Zeve köyünde sekiz köyün ahalisinden 2000-2500 kişi katledilmişti. Bu bölgede 4 Nisan 1990 tarihinde başlatılan yüzeysel kazılardan elde edilen bulgular, yapılan katliamın boyutunu gözler önüne sermiştir. Şehir o kadar harap olmuştur ki kalenin eteklerindeki şehirde yeniden iskân mümkün olmamış ve bugünkü yerinde yeniden inşa edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Van şehrinin nüfusu 70 bin civarında iken Türk ordusunun şehre girdiği Nisan 1919'da nüfus ancak 10-15 bin civarındaydı (Kılıç, 1997b: 507).

Van merkezli Van eyaletine bağlı sancak sayısı bölgede gelişen siyasi olaylar bağlamında sürekli olarak değişmiştir. Eyalet kurulduktan hemen sonra 1548-1551 yılları arasında Paşa sancağı olan Van'ın dışında Adilcevaz, Bitlis, Erciş, Kisanı (Ergeçidi) ve Bargiri (Muradiye) sancakları buraya bağlıydı (BOA, A. RSK d. 1452, s.261-267). Bu sayı 1558-1576 yılları arasında 13'e, (BOA, MAD 563, s.94-101) 1575-1585'de ise 33'e çıkmıştır (BOA, K. Kepeci Ruus K.B. 262, s.180-191). Van Eyaleti 1632 tarihinde 18 (BOA, Cevdet Dâhiliye 6095, s.9-12), 1680-1702 arasında 20 (BOA, A.RSK d. 1551, s.47-51), 1756-1791 arasında ise 11 sancaktan müteşekkildir (BOA, A. DVNSNŞT d. 16, s.178-190).

Van Eyaletine bağlı sancaklar klasik ve ocaklık⁸ sancaklardan oluşmaktaydı. Adilcevaz, Erciş, Ağakıs, Kisan ve Muş sancakları

⁸ Ocaklık sancaklar hakkında geniş bilgi için bkz. Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, (10), Ankara, 1999, 119-137; Orhan Kılıç, "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri",

Osmanlı ümerası tarafından yönetilen klasik Osmanlı sancaklarıydı. Sancakbeyliği belli bir ailenin tekelinde olan ve *yurtluk-ocaklık* ve *hükümet* diye farklı iki çeşidi olan ocaklık sancakların sayıları ise 1558-1576'da 1, 1565'de 3, 1631-1632'de 13, 1632-1641'de 7, 1680-1702'de 11, 1722-1730'da 6, 1719-1740'da 10, 1756-1791'de ise 9'du⁹.

Ocaklık sancaklardan Bitlis, Hakkâri, Mahmudi, Hoy ve Hizan hükümet, diğerleri ise yurtluk-ocaklıktı. Hükümet sancaklarda kanun gereği tahrir yapılmaz, yurtluk-ocaklık sancaklarda ise tahrir yapılır ve tımar sistemi uygulanırdı. Bu sancakların yöneticileri en ufak bir disiplinsizlikleri halinde özellikle de sefer hizmetlerini yerine getirememeleri halinde ocaklıkları ref edilerek görevden alınırlardı. Ocaklık sancakların Tanzimat'a kadar varlığını sürdürmesinin temel sebebi Yavuz Sultan Selim ve Sultan Süleyman zamanında merhameten verilen icazetle ilgilidir. Son derece kısırlı askerleri olan, bugün bir ilçeden daha küçük bir alanı ihata eden bu sancakların yöneticilerinin kendi başlarına İran içlerine yaptıkları bir akın veya yapılan bir saldırıyı göğüsledikleri ile ilgili bir örnek yoktur. Bu sancakların "Kürdistan" ile ilişkili olmadığı, 16. yüzyıldan itibaren kullanılan Kürdistan lafzının ise ne coğrafi ne de idari bir müstakiliyet alanını ifade etmediği, sadece kalabalık aşiretleri olan beylerin ocaklık olarak yönettikleri sancakları karşıladığı tespit edilmiştir. Kürdistan hükmünde yazılan bir sancak, yöneticisinin değişmesi halinde o kategoriden çıkıyor ne idari ne de coğrafi olarak bir bağlantısı kalmıyordu¹⁰. 1847 yılı öncesinde Osmanlı belgelerinde görülen Kürdistan tabirinin neyi karşılayıp karşılamadığı ile ilgili en tipik örnek Bitlis'tir. Bitlis, Şeref Han ailesinin üyeleri tarafından yönetilirken Diyarbekir Vilayeti içerisinde Kürdistan hükmündeki sancaklar içinde kaydedilmiş ancak bu sancak Osmanlı ümerasına verilip, Şeref Han ailesinin yönetim fonksiyonu kalmayınca klasik Osmanlı sancağı pozisyonuna geçmiştir (Kılıç, 2019: 338-340). 1515'den sonra Diyarbekir Vilayeti içerisinde ayrı bir grup halinde

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science), 11(1), Elâzığ, Ocak 2001, 257-274.

⁹ 1558-1576: BOA, *MAD* 563, s. 94-101; 1565: BOA, *MD* 6, 475/1029; 1575-1585: BOA, *K. Kepeci Ruus K.B.* 262, s. 180-191, 1631-1632: BOA, *Cevdet Dâhiliye* 6095, s. 9-12; 1632-1641: BOA, *K. Kepeci Ruus (B)* 266, s. 97-102; 1680-1702: BOA, *A.RSK d. 1551*, s. 47-51; 1722-1730: BOA, *K. Kepeci Mükerrer* 523, s. 76-81; 1719-1740: BOA, *A.RSK d. 1572*, s. 30-34; 1756-1791: BOA, *A. DVNSNŞT d. 16*, s. 178-190.

¹⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. O. Kılıç, "Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisi ve Kürtler", 195-222; O. Kılıç, "Arşiv Belgelerine Göre Etnik, Coğrafi ve İdari Bakımdan Ekrâd ve Kürdistan Terimleri", 933-953.

Kürdistan lafzı ile kaydedilen sancakların ömrü ise yaklaşık 30-35 yıl sürmüş bu tarihten sonra Diyarbekir Vilayeti'ne bağlı sancaklar sadece ocaklık veya klasik sancak olup olmadıklarına göre tasnif edilmişlerdir. Van Vilayeti'nin kurulmasından sonra buraya bağlı sancaklar ocaklık olsun olmasın hiçbir zaman Kürdistan lafzı ile kategori edilmemişlerdir.

Tanzimat'ın ilanından sonra Van Eyaleti'nin idari yapılanmasında birtakım değişiklikler olmuştur. 1845'de Tanzimat'ın Erzurum Eyaleti'nde uygulanmaya başlanması ile *Erzurum Redif-i Mansure Müşirliği* kurulmuş ve Van, Çıldır ve Kars eyaletleri bu müşirliğin idaresi altına alınmış ve birer *ferik* tayin edilerek idare edilmeye başlanmıştır. Bu tarihten itibaren Erzurum Eyaleti bünyesindeki 6 sancaktan birisi de Van olmuştur (Takvim-i Vekayi, Def'a 281; 1263 tarihli Devlet Salnamesi.). Van ve çevresindeki ocaklık sahibi beyler 1845 yılında Van'da Tanzimat'ın ilan edilmesi üzerine bir isyan hareketine girişmişlerdir. Tanzimat'tan önce Müküs (Bahçesaray) beyi olan Han Mahmud, Tanzimat'la birlikte sahip olduğu gücü ve nüfuzu kaybedeceğinden endişe duyarak işi etnik boyuta çekerek bazı Ekrâd beylerini de yanına almış bu işin başını çekmiştir. İsyân, Han Mahmud ve Ekrâd beylerinin bölgeden uzaklaştırılmaları ile sonuçlandırılmak istenmişse de sonuç alınamamış ve devam etmiştir¹¹. Tanzimat'ın ocaklık sancaklarda uygulanmasına gösterilen tepkiler, sadece yerel beylerin asırlardır sahip oldukları nüfuz ve gücü kaybetmekten duydukları endişeden başka bir şey değildir. 19. yüzyılın ortalarında değişen dünya düzeni içerisinde yerel feodal beylerin varlıklarını devam ettirmelerinin ne denli karşılık bulup bulamayacağı ise ayrı bir tartışma konusudur.

1847 tarihinde batılıların Osmanlı ülkesi üzerindeki zorlama düzenlemelerinin bir sonucu olarak oluşturdukları ve 1847-1864 yılları arasında suni bir dönemde varlığını gördüğümüz tarihi ve idari gerçeklerle örtüşmeyen Kürdistan Eyaleti kurulmuştur. 13 Aralık 1847 tarihinde de Van ve Muş sancakları Erzurum Eyaleti'nden ayrılarak Kürdistan Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bu durum kısa sürmüş ve Meclis-i Vâlâ'nın 3 Kasım 1850 tarihli kararı ile Van Sancağı yeni kurulan Hakkâri Eyaleti bünyesine dahil edilmiştir (BOA, İ. MVL, 186-5633.). 1856 yılına ait bilgileri içeren H. 1273 (1857) tarihli Devlet Salnamesi'nde Van Eyaleti; Hakkâri, Van ve Musul sancaklarından müteşekkildir. Ancak bir süre idaresi Hakkâri ile ilişkilendirilmiştir. Nitekim Aralık 1859'da bazı eyalet valilikleri mutasarrıflığa çevrilmiş

¹¹ Bu konuda bkz. Cabir Doğan, "Tanzimat'ın Van'da Uygulanması ve Han Mahmud İsyanı", *History Studies*, Volume: 3/2 (2011), 147-162.

ve Hakkâri vilayeti de mutasarrıflığa çevrilerek Resul Paşa mutasarrıf olarak tayin edilmiştir (BA, A. MKT. UM., 386-5.). Bu tarihten sonra Resul Paşa Van ve Hakkâri mutasarrıfı olarak anılmış ve bu görevi 1862 yılına kadar devam ettirmiştir. 1864 yılında çıkarılan *Vilayet Nizamnâmesi* ile birtakım yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin yansımalarının en yoğun yaşandığı yıl 1867 yılıdır. Bu süreçten sonraki dönemde yayınlanan H. 1294 (1876) tarihli Devlet Salnamesi'nde Van 13 kazaya sahip müstakil bir valilik olarak kaydedilmiştir. 1908 yılı başlarını yansıtan H. 1326 tarihli Devlet Salnamesi'ne göre Van Vilayeti, Van ve Hakkâri sancaklarından müteşekkildir. Bu yılda Van'a bağlı 5 kaza, 8 nahiye 885 köy bulunmaktaydı (Baykara, 1988:125-142). 1923 sonrasında Van Türkiye Cumhuriyeti'ndeki vilayetler listesinde yer almıştır. Van iline bağlı ilçe sayısı günümüzde merkez ilçe ile birlikte 12'dir. Bu ilçeler; Van (merkez), Bahçesaray, Başkale, Çaldıran, Çatak, Edremit, Erciş, Gevaş, Gürpınar, Muradiye, Özalp ve Saray'dır. Toplam köy sayısı 2010 verilerine göre 578'dir (Kılıç, 2012: 509).

Sonuç

Van, tarihi binlerce yıl eskilere giden kadim bir şehirdir. Kale dışındaki şehrin gelişmesi 13. yüzyıldan itibaren olmuştur. Van Kalesi ve şehri 625'de Hazarların bölgeye gelmesiyle Türklükle, 638 yılında İslam orduları bölgeyi Hazarlardan alınca İslamiyet ile tanışmıştır. Bölgedeki köklü Türkleşme hareketi ise 1071 Malazgirt Savaşı'ndan önceye gitmektedir.

Çağrı Bey'in 1018'de bölgeye ilk akınlarından sonra, Van Kalesi 1064 yılında Sultan Alparslan'ın oğlu Melikşah tarafından etrafındaki birçok kale ve şehirlerle birlikte fethedilmiş ve buraların yönetimi Sultan Alparslan tarafından sefere katılan mahalli vasal emirlere bırakılmıştı. Dolayısıyla 11. yüzyılın ortalarından itibaren Van Gölü ve çevresinde kesintisiz bir Türk hâkimiyeti başladığını söylemek mümkündür.

15. yüzyılın sonlarında Akkoyunlu Devleti'nin zayıflaması ve Safevi Devleti'nin Şiiliği devlet ideolojisinin merkezine koyarak ortaya çıkması Van ve çevresini etkilemiştir. Bölgedeki yerel aşiret beyleri kısa süren bu kaos ortamında bir müddet müstakil hareket etmişler ancak Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı hâkimiyetine girmişlerdir. Bölgenin ilk idari yapılanmasını kurgulayan İdris-i Bitlisi'nin kendisine yeni bir idari alan yaratma hevesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yeni kavramların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bitlisi'nin Akkoyunlu kaynaklarında zikredilmeyen Ekrâd ve Kürd kavramlarını ön plana çıkararak burada özel bir idari alan

yaratma çabası Osmanlı sultanı Selim tarafından kabul görmemiş ve bu aşiret beylerine sadece kendi dar bölgelerinin sancakbeyliği irsi olarak verilmiştir. Türk, Kürt veya başka herhangi bir etnik mensubiyete vurgu yapmanın düşünülmediği zamanlardan etnik mensubiyete dayalı bir idari alan yaratma ve yeni bir kimlik inşa çalışmaları bilimsel ve tarihsel bir zemin bulamamıştır. Nitekim Osmanlı uygulamasında etnik mensubiyete vurgu yapılmamasını kendi tezleri için tehlikeli bulan bir kısım yazarlar Kürtlerin kendileri için birçok niteleme yapmasına rağmen, “Kürdüm” demekten imtina ettiklerinden yakınmaktadırlar. Şurası unutulmamalıdır ki, etnik milliyetçilik kavramlarının insanların gündeminde olmadığı zamanlardan bir etnik milliyetçilik profili çıkarmak ilmen doğru değildir. Bugün Van’da yaşayan *Küresin/Küresünni Aşireti*’ni bile, bu aşiret mensuplarının reddetmesine rağmen Kürt olarak tanımlamak ise beyhude ve dayanaksız bir çabadan başka bir şey değildir¹². Şeref Han’ın yazdıklarından yola çıkılsa bile Çemişgezek beylerinin Saltuklulara uzanan bir geçmişi oldukları ve tamamen Türkçe isimler kullanan Türk bir boyu oldukları görülecektir. Şeref Han, Eğil’de Türkçe dışında bir dil kullanılmadığından bahseder. Osmanlı belgeleri, Hoşab’daki Mahmudilerin Türkmen olduklarını kaydeder. Çaldıran Savaşı’ndan sonra kendilerine ocaklık sancak verilen birçok beyin Akkoyunlu ümerasından Türk beyleri oldukları tespit edilmiştir. Bütün bunlar bile 16. yüzyıl dünyasında Etrak ve Ekrâdın bütünüyle etnik bir kökene vurgu yapmadığını göstermesi bakımından son derece önemlidir¹³.

Van Gölü kıyısındaki Van, Erciş, Adilceviz ve Ahlat asırlarca Türk-İslam devletlerinin önemli merkezleri olmuşlardır. Dilbilimcilerin yazdıklarından hareket edersek bölgede konuşulan farklı dil ve lehçelerin farklı bir milleti veya etnik bir topluluğu işaret etmeyeceği açıktır. Bu sebeple Van ve çevresinin en az on asırdır Türk yurdu olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Van, birçok badire atlatmış, hatta tarihte çok az örneği görülen bir şekilde Ermeniler tarafından tamamen yakılmış bir şehirdir. Ne yazık ki aynı akıbete uğrayan Ahlat’ı ise Müslüman bir hükümdar yakmıştır. Tarihteki örnekler Van ve çevresinde yaşamının hiç de

¹² Küresin Aşireti’ne mensup bir öğrencimizin bu konuda yaptığı tarihi, etnografik ve antropolojik bir araştırma için bkz. Özgül Akbaş, *Tarihi Süreçte Küresinliler Üzerine Bir Araştırma*, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Basılmamış Lisans Tezi, Elazığ, 2019.

¹³ Etrak ve Ekrâd terimleri ile Ekrâd beylerinin etnik mensubiyeti hakkında yapılan değerlendirmeler ve tespitler hakkında bkz. O. Kılıç, “Arşiv Belgelerine Göre Etnik, Coğrafi ve İdari Bakımdan Ekrâd ve Kürdistan Terimleri”, 933-953.

kolay olmadığını göstermektedir. İki önemli gücün arasındaki benzer coğrafyaların tarihin her devrinde birer cazibe merkezi olamadıkları açıktır. Van, bu coğrafi konumunun dezavantajını hep yaşamış bir şehirdir.

Cumhuriyet döneminde kendini bulan Van şehri insanının, bu konumlarının farkına vararak; ortak akıl ile ortak değerler etrafında birleşip güçlü olmak mecburiyetleri vardır. Tarihi tecrübeler bunu göstermektedir. Bu cümleden olarak, Van ve çevresinde yaşayan insanlarımızın küçük farklılık ve ayrılıklarını değil, tarihteki büyük birlikteliklerini konuşmaları ve düşünceleri gerekmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları/Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- A. DVNSNŞT d. 16.
A. MKT. UM., 386-5.
A. RSK d. 1452, 1551, 1572.
A.DVN Dosya no: 3, Vesika no: 9,10, 24.
Cevdet Dâhiliye No: 6095.
İ. MVL, 186-5633.
Kâmil Kepeci Tasnifi No: Mükerrer 523, Ruus (B) 266, Ruus K.B. 262, Ruûs 209.
Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) No: 563.
Mühimme Defterleri (MD) No: 6, 14.
Takvim-i Vekayi, Def'a 281.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), D. 10221.
1263 tarihli Devlet Salnamesi.

Kaynak Eserler

- Hoca Saadettin Efendi. (1992). *Tacü't-Tevârih*, C. IV, Parmaksızoğlu, İ. (Çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus). (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, Suryancadan İngilizceye çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çeviren: Ömer Rıza Doğrul. Ankara: TTK Yayınları.
Nasır-ı Hüsrev (1985). *Sefernâme*. Tarzi, A. (Çev.) İstanbul: MEB Yayınları.
Şeref Han, (1971). *Şerefnâme Osmanlı-İran Tarihi*. Bozarslan, M. E. (Çev.) İstanbul.
Peçevî İbrahim Efendi. (1981). *Peçevî Tarihi I*. Baykal, Bekir Sıtkı. (Haz). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Solak-zâde Mehmed Hamdemi Çelebi. (1989). *Solak-zâde Tarihi*, C. II. Çabuk,V. (Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tetkik Eserler

- Akbaş, Ö. (2019). *Tarihi Süreçte Küresinniler Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Elazığ.
- Alper, C. (1983). *Çeşitli Yönleriyle Van (Araştırma, İnceleme)*. (2. Baskı). Ankara.
- Andreasyan, H. D. (1966). Aktamar Kilisesi. *İÜEFİTD*, XVI/21, 77-82.
- Aslanapa, O. (1990). *Türk Sanatı I-II*, Ankara.
- Aşan, M. B. (1992). *XIV. Yüzyılda Van ve Yöresi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Barkan, Ö. L. (1943). *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâî Ekonominin Hukûkî ve Malî Esasları (Kanunlar I)*. C. I, İstanbul.
- Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Biçer, B. (2014). *Kürtler*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Della Vida, G. Levi. (1986). Emeviler. *İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 4, İstanbul: MEB Yayınları.
- Doğan, C. (2011). Tanzimat'ın Van'da Uygulanması ve Han Mahmud İsyanı. *History Studies*, 3(2), 147-162.
- Emecen, F. M. (2016). *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Erzen, A. (1986). *Doğu Anadolu ve Urartular*. Ankara: TTK Yayınları.
- Göyünç, N. (1986). Van. *İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 13, İstanbul: MEB Yayınları.
- Kılıç, O. (2019). Arşiv Belgelerine Göre Etnik, Coğrafi ve İdari Bakımdan Ekrâd ve Kürdistan Terimleri, 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildiriler*, C.1, Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, s. 933-953.
- _____. (2019). Kuruluşundan 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne Kadar Bitlis'in Osmanlı İdari Taksimatı İçerisindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme. *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş (Eds.). Ankara: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, 335-346.

- _____. (2001). Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science)*, 11(1), Elazığ, 257-274.
- _____. (1997). Van Ulu Cami'nin Tarihi Hakkında. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (130), İstanbul, 56-60.
- _____. (2012). Van. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, (C. 42, ss. 505-510). İstanbul.
- _____. (2018). Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisi ve Kürtler. Nilüfer Alkan Günay (Ed.), *Yavuz Sultan Selim Dönemi ve Bursa* içinde. (195-222). Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, Gaye Kitabevi.
- _____. (1999). Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler. *OTAM*, (10), Ankara, 119-137.
- _____. (1997). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*. Ankara: Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları.
- _____. (1999). *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*. Ankara: Tamga Yayınları.
- Ögel, B., Yıldız, H. D., Kırzioğlu, F., Eröz, M., Kodaman, B. ve Çay, M. A. (1986). *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*. (2. Baskı). Ankara.
- Perk, K. (1943). *Cenup Doğu Anadolu'nun Eski Zamanları*. İstanbul.
- Runciman, S. (1989). *Haçlı Seferleri Tarihi*. C. I, III, Fikret İşıltan (Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Sevim, A. (1986). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*. Ankara.
- Süleyman Sabri Paşa. (1928). *Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tetebbuat*. İstanbul:Matbaa-i Ebuzziya.
- Sümer, F. (1984). *Kara Koyunlular*. C. I. Ankara: TTK Yayınları.
- _____. (1976). *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara.
- Talay, A. (1988). *Bizim Eller Van*. İstanbul.
- Turan, O. (1980). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul.
- _____. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*. (2. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Turan, Ş. (1961). *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*. Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi*. C. II, 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- Varlık, M. Ç. (1988). *Kara-Koyunlular, Hakkı Dursun Yıldız (Redaktör). Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 8, İstanbul, 456-478.

- Yazıcı, T. (1986). “Safeviler”. *İslâm Ansiklopedisi* içinde, C. 10, İstanbul.
- Yıldız, H. D. (1980). *İslâmiyet ve Türkler*. İstanbul.
- Yınanç, M. H. “Akkoyunlular”, *İslâm Ansiklopedisi* içinde, C. 1, İstanbul.
- Yücel, Y. (1989). *Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*. Ankara: TTK Yayınları.

